

№ 1.

5 Kop.

Sichergestellt durch Einsetzstab RR
Revel

Meie korterid -

missugused nad on
ja missugused nad peaksiwad olema.

M. Martna.

Wäljaandja kuluga trükitud.

Hilberg

858

~~Sichergestellt durch Einsatzstab RR~~
Reval

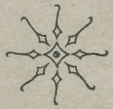
Meie korterid—

missugused nad on ja missugused
nad peaksivad olema.

Fr. R. Raamatukogu
Eesti NSV Riiklik
Raamatukogu

EA 2509

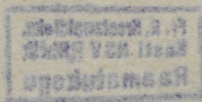
M. Martna.

352K(09)(4)

Дозволено цензурою. — Ревель, 6 мая 1903.

Типографія М. Мартна, Ревель.

Meie korterid.

t kõik inimesed peavarju, s. o. forterit tarvitavad, see on üleüldiselt tuttav. Seda inimest, kellel korterit ei ole, peetakse õigusega väga õnnetumaks, sest meie ei oska enestele õieti ette kujutada, kuidas inimesel võimalik on elada, ilma et temal oma korterit ei oleks, kus ta ennast kodu tunneks olema. Inimene tarvitab niisugust kohta, kus ta kodu on. — Aga väga paljud armavad, et peavarjust küllalt saab; nad lepivad sellega, et neil üks kohakene on, kus nad õõsel puhata võivad. Nad ei pane selle peale mitte juuremat rõhku, mis sugune see peavari on; kas see neid nõudmisi täidab, mis meil terwishoiu seisukohast waadates korteri kohta on, kas ta meile võimalikult teeb endid oma korteris tõeste kodu tunda, ning kas ta ka selleks sünnis

küllalt on, et meie oma lapsed temas seltskonnale kõlb-
likkudeks liikmeteks võime kasvatada.

Kui meie seda filmas peame, et korteril meie termise, meie perekonna-elu ja meie õnnetundmise kohta juur tähtsus on, siis ei või meie sellega mitte leppida, et korter meile ainult peavarju pakuks. Metsinimesel on sellest küllalt, kui temal õbajaks koht teada on, kust ta tuule, tormi ning kurja ilma eest varju leiab. Meieaegse haritud seltskonna liikme vajadused ulatavad märksa laugemale. — See, et meie sagedaste oma korterit lihtsalt peavar-
juks nimetame, peab küll wist sest ajast meie keelde jäänud olema, kus meiegi esiwanemad oma elu suuremalt osalt wabas looduses mööda saatsiwad, ja kus õõsine peawari waba looduse õhuga ühenduses seisis. Sest saadif on aga meie eluwiis jedawõrt muutunud, et meie wäga tähtsa osa oma elust kindlate seinade läbi wabast loodusest äralahutatud ruumides mööda saadame. Sellepärast pea-
me neid ruumisid küll ka ligemalt tähele panema hakkama.

Suurtes haritud maades on korteriküsimus wiimisel ajal üheks tähtsamaks seltskonna-elu päewaküsi-
museks saanud. Teadusmehed on uurimiste ja katsete waral ära näidanud, mis sugused meie korterid peak-
siwad olema, kui selle eest tahetakse hoolt kanda, et seltskonna edu takistatud ei saaks. Teised teadusmehed, kes just seltskonna elu-olusid oma uurimise alla on wõtnud, need näitawad, jälle, mis sugused suure rahwa-
hulga elukorterid tõeste on, ja nõuawad parandusi.

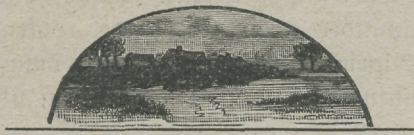
Parandusi ei nõuta mitte üfji inimese-armastusest nende wastu, kes wiletsates korterites elawad, waid terve seltskonna hea käekäif nõuab seda niihästi olewikus kui ka tulewikus. Olewikus on wiletsad korterid külgehakkawate haiguste pesakohadena terwele seltskonnale ja ka kõrgema seltskonna kihtidele kardetawad; tulewiku kohta

mõjuvad nad aga veeläbi seltskonna peale halvaste, et halvade forterite läbi tulewiku-inimesed nõrgestatud saavad.

Sellepärast on siis kõikides kihtides fortereri-olusid terawamine tähele panema ja fortereri-olude puuduste wastu agaramine abi otsima hakatud. Rohkem haritud maades ja suurtes linnades on niihästi rikaste inimeste, kui ka waesemate tööliste seas elawat püüdmiist märgata, et fortereri-olusid parandada. Mõlemal pool asutatakse seltsijid, kelle siht on, odawaid, aga sündsaid ning termisele kõlblikka majasid ning fortererij ehitada. Linnade walitsused määravad mitmes paigas selleks iseäralisi kohtasid, annavad maad odawalt wõi koguni hinnata, et wäikeste forterite tarwitajatele — töö-inimestele — odawaid fortererij wõiks ehitada. Kus need linnajaod kaugel on, sinna ehitatakse raudteesid, et hõlpsaste ja odawa maksu eest edasi-tagasi sõita wõib. Saksamaal harutatakse praegu selle kallal, kas ja kuidas jeda raha, mis töörahwa haiguse ja wanaduse finnituse kassades seisab ja mida töörahwas ise suurelt osalt sinna on maksnud, kuidas jeda raha sündsate forterite ehitamiseks wõiks tarwitada.

Ka meie juures ei ole enam wara fortereri-olusid ligemalt tähele panema hakata. Ka meie juures on need-samad wadjadused olemas, need-samad puudused ja puudustel niisamasugused halwad tagajärjed. — Need, kes arwawad, et meie juures fortereri-olud head küll on, need ei ole wististe mitte puuduliste forterite rõhuma mõju all elanud, wõi nad ei tea jeda, kuidas fortereri-olud wäga tähtsal wiisil meie koha ja waimu kaswatajad on.

Enne kui meie oma küsimusele ligemale astume, olgu veel mõni sõna üldiselt selle kohta üteldud, kudas meie forteriküsimust harutades seda peame tähele panema, et forterid kõikide inimeste juures ja igas kohas ühesugused ei pruugi olla. Sest termishoiu mää-
 used ei ole mitte igas kohas üheras-

fused täita, kuna ka need küljed, mida kõlblise elu nõudmised meid sunnivad tähele panema, iga forteritarvitaja juures ühesugused ei ole. Näituseks võivad maaelanikud, kes piiramata vabas looduses elavad ja puhta õhuga alatasa ühenduses seisavad, kelle uste ja aknate all puud ja põesad kasvavad, kelle õuet armas roheline muru katab ja kelle waatepiiris metsjad loffavad: need võivad vähema õhuruumiga oma forterites leppida, kui linnarahvas, kelle akna all porine, kitsas uulits ja kelle ukse all räpane, haisew hoov seisab, kus üürituba üüritoast ainult õhukese seina läbi lahutatud on ja ainult üht, s. o. välimist seina väline õhk puutub; keldriforterites, kuhu õhk waemalt, päikesekiired sugugi juurde ei pease: niisugustes ruumides peaks elanikkudel rohkem õhuruumi olema. — Siis tarvitab ka perekonna-isa oma rohkehingelisele perele teistfugust, suuremat forterit, kui üksik inimene.

Rõdige tähtsam asi, mis meil eluforteri juures tähele on panna, on puhast õhk, mida meie hingamiseks tarvitame. Et aga forter seinade läbi wabast wälisest õhust lahus seisab; et wäline puhast õhk mitte wabalt meie forterisse ei pease, sellepärast on forteri fuurus meile iseäranis tähtis.

Et puhta õhu ja forteri suuruse tähtsusest hästi aru saada, seks peame endid hingamises-protsessiga tutvustama, s. o. meie peame teadma, kudas meie õhku jisse hingates üht wäga tähtsat gaasi — hapnikku õhust finni püüame ja kudas meie õhku wälja hingates eneste kehast üht wäga halba gaasi — söehaput — wälja saadame.

Õhk, mida meie jisse hingame, on meie kehale nõndasama tähtis kui toit, mis meie taim- ja loomariigist eneste elu alalhoidmisesks tarvitame, jah, ifegi weel tähtsam, kui meie wõrdlema hakkame ja seda tähele paneme, et meie toitu teatavate pikemate ajajärfude järel eneste jisse wõtame, kuna meie ilma õhu jissehingamiseta mitte wiit minutit ei wõi elada, waid meie elu kustub sedamaid, just nagu küünal kaewu wõi haua põhjas, kus sedawõrt hapnikku ei ole, kui küünal põlemisesks tarwitab. Sellepärast on see terwishoiu seisukohast waadates wäga tähtis, kas inimene wabas õhus elab ja tööd teeb, wõi finnistes, kitsastes ruumides. — Tohter Hellat tähendas hiljuti Peterburis ühes kõnes, et sõidu- ja töö-woorimehed, oma raskest ametist ja wististe ka wiletsast forterist hoolimata, jisti sagedaste priksed ja punased wälja näewad, ja seda nimelt sellepärast, et nad päewad ja sagedaste ka ööd otja, s. o. oma terme tegewuse-aja, wäljas, wärskes õhus mööda saadawad. Sedasama wõib ka teistest inimestest ütelda, kes wabas looduses töötawad.

Täiskasvanud keskmine inimene tarvitab päevas 744 grammi *) hapnikku. — Õhk ei ole mitte puhas hapnik, vaid ta on üks gaaside segu, nimelt ligi 21 (20,8) ruumi-osa hapnikku, natukene rohkem kui 78 (78,2) osa lämmastikku, 1 osa wee-auru, ja sõhapat 3—4 sajandikku osa. Mõnda on puhta õhu pea-ollused lämmastik ja hapnik. Ta võib aga ka niisugune olla, et temas mõnda nimetatud gaasi palju enam ja teist palju vähem leida on. Toa õhk, kus rohkestes inimestes sees elab ja kuhu värsket, väline õhk mitte hõlpsaste sisse ei pease, on hingamise ja ka teiste põhjuste läbi hoopis teistsuguseks saanud, kui väline, puhas õhk on, nagu meie warsti ligemalt näeme. See tuleb nimelt sest, et õhk meie hingamisferiistast, kopsu seest mitte enam muutmata tagasi ei tule, vaid seal hoopis teistsuguseks saab.

Kudas muudab ennaft õhk meie kopsu sees? Selle peale tahame ligemalt waadata.

Meie teame, et veri, see ülitähtis wedelik meie keha majapidamises, alalisel ringwoolul liikumas on ja olema peab, niikaua kui keha elab. Süda on alatasa oma iseäralise omaduse mõjul tegemusel, et werd keha soontes ühtelugu woolamas hoida. Üks südamepool pumpab werd alatasa suuremat soont kaudu kehasse. See jaguneb pea mitmesse harusse, ja lahkeb wiimaks peenikeste nitide sarnaste soonekestena üle terve keha laiale; aegamööda aga ühinewad väikesed sooned jälle suuremaks sooneks, mis were südamesse ning sealt kopsusse tagasi wiib. Weresoonekestest võrt on kopsu seesmistest seintega sedawiisi ühenduses, et veri, mis südamest tulles seda imepeenikest soonewõrku kaudu edasi woolab, kopsu sees õhuga kokku puutub. See veri, mis südamest kopsu sisse

*) 1 nael on 409 $\frac{1}{2}$ grammi, 744 grammi on vähem kui 2 naela.

woolab, on suure hulga jõhaput kehast kaasa toonud. Sõhapu on sedawiisi merega ühenduses, nagu ta sõhapu jookidega, nagu selters, limonad jne. ühenduses on. Kuna nüüd veri tähendatud wiisil kopsust läbi woolab, lahutab ennast jõhapu werest ära, tungib weresoonte peenikestest augukestest läbi ja ühendab ennast praegu sissehingatud õhuga. Just sedasama wiisi toob veri kehast ka rohkest wett kaasa. Ka see ühendab ennast seltsamal teel kopsus õhuga. Sellepärast on meie wäljahingatud õhus rohkem wee-auru, kui sissehingatud õhus. Seda näeme kohe, kui meie talwe ajal näit. külma afnaklaasi peale hingame. Meie hingeadh muutub külma klaasi peal weetilgakesteks.

Seltsamal ajal, kui veri kopsus jõhaput ja wee-auru kopsus olewa õhu sisse ära annab, wõtab ka õhus olemat hapnikku enese sisse. Punastel wereliblekestel, wõi õigemine: were wärwiollusel, sellel raua ja munawalge ühendusel, on see omadus, et ta hapnikku enese külge tõmbab ja kinni hoiab, just nagu tutaw, pehme tindifustutamise = paber iga wedelikku enese sisse tõmbab.

Sel kombel hapnikuga täidetud veri woolab südame pumpamise abil kopsust südamesse tagasi ja sealt teisele poole eelfirjeldatud soonewõrgu sisse, üle terve keha laiale ja selle kõige wähemate jagude sisse. Siin nüüd muutub veri jälle, aga hoopis teist wiisi, kui kopsus. Siin wõtawad rakukesed, millest kehakude koos seisab, were seest hapniku ära, mida veri kopsust kaasa tõi, ja annawad sellewastu jõhaput ja wett weresse tagasi, mis seda rohkem kaswab, mida südame ligemale veri jõuab. Wiimaks woolab nõnda jõhapuga ja weega täidetud veri jälle teisest südamekambrist läbi, kopsu sisse, kus sõhapu ja wesi õhusse ära lahkuwad, mida meie juba tunneme. Nõnda kestab see ringjooks surmani edasi, iga

hingamisega võtame meie õhuga hapnikku sisse ja saadame sõehaput ning wett eneste sees wälja, s. o. iga hingamisega tahaneb hapniku-hulk sellest ruumist, kus meie elame, ja kaswab sõehapu-hulk. Lämmastik jääb täitsa muutmata. Meie hingame lämmastikku nõndasama palju wälja, kui meie teda sisse hingame: sellel gaasil on see tähtsus, et tema läbi hapnikku parajal määdul meresse peaseb ja et ta sõehaput ning wee-auru enese sisse tarwilisel wiisil wastu võtab. Puhast hapnikku, s. o. ilma lämmastikut, ei võiks meie mitte ilma kahjuta sisse hingata, meie hingamiseriistad ei kannataks seda wälja, kofkupuutumine oleks väga äge ja seeläbi elule kardetaw.

Nõnda on siis selge, et meie iga wäljahingamisega omia toa õhku kahjuliku sõehapuga rohkem täidame, kuna meie iga sissehingamisega meile kasulikku hapniku-hulka vähendame. Sedawiisi muutub meie toa õhk halwemaks, kui wäline õhk on. Meie peame sellepärast hoolt kandma, et wäljast wärsket õhku tarwilikul wiisil tuppa juurde peaseks.

Wabas looduses ei ole seda halwaks-minemist mitte karta. Seft just nõnda, nagu loomad hapnikku sisse ja sõehaput wälja hingawad, nõnda hingawad kõik taimed päikese walgul sel sõehaput sisse ja annawad hapniku wälja. Nõnda tuleb siis, et selle gaaside-ühenduse tasakaal, mida meie õhuls nimetame, ligikaudu ühesuguseks jääb, ja et meil wabas looduses hapnikupuudust ei tule.

Gelpool tähendajime juba, et iga inimese korter ühesuurune ei pruugi olla. Meie mõtlejime seal juures ka selle peale, et kõik inimesed mitte ühepalju hapnikku ei tarwita. Tugew mees tarwitab raskest fehalist tööd tehes rohkem hapnikku, kui nõrgakene kirjutuslaua ääres istudes; täiskaswanud inimene tarwitab rohkem kui laps. See on just nõnda, nagu üks inimene ka toitu rohkem tarwitab kui teine. Keefimise inimese kohta on aga kindlaks tehtud, et ta päewas 17—18000 korda hingab. Ööne mõeduga mõetes tuleks 2500 liitrit õhku, mida meie sisse peame hingama, et oma hapniku-portsjoni, 744 grammi, wõi — ööne mõeduga mõetes — 520 liitrit, kätte saada. (Viiter on natuke vähem kui toop, nimelt on 1 toop 1,23 liitrit; 1 nael on 409₅ grammi.)

Meie teame nüüd küll, et meil päewas 2500 liitrit õhku tuleb sisse hingata ja et selle õhu sees meie päewane hapniku-osa jaadawal on. Aga kui meie seda arwaksime, et 2500 liitri suuruselt ruumist meile elamiseks küllalt saab, siis efsikime. Sest meie ei wõi oma hingamiseriistadega õhust mitte kõike hapnikku kinni püüda, waid meie saame sealt ainult teatava osa kätte. Sellepärast on tarwis, et see õhk, mis meie sisse hingame, hapniku-hulga poolest ühesugune oleks. Kui hapniku-hulk õhus kahaneb, kui ta 21 osa pealt 20⁴/₁₀ peale langeb, siis peame seda õhku juba halwaks nimetama. Kahaneb aga hapniku hulk weel enam, ja langeb näituseks 18¹/₂ osa peale, siis kustuvad juba tuled selles ruumis ära. Sest põlemine ei ole ka muud midagi, kui et süsinik ennaft õhus olewa hapnikuga ühendab. Si ole hapnikku enam tarwilisel mõedul õhus olemas, siis kustub tuli ära. Hingaja loom ja inimene wõib küll filmapilguks natukesse vähema hapnikuga leppida, kui aga hapniku-hulk 17 ruumi-osa peale on alanenud, siis kustub ka hingaja looma ja inimese elu, ta lämmastab ära.

2500 liitri suurune ruum ei ole meie mitte üksi sellepärast väike, et meie iga hingamisega hapniku-hulka vähendame, vaid ka, nagu juba eelpool tähendatud, et meie iga õhu väljatõukamisega gaasid välja tõukame, mida mitte tagasi hingata ei võlba. Nagu üteldud, meie hingame söehaput, aga selle kõrval ka ammoniaaki välja. Söehaput hingame meie just nõndasama palju välja, kui meie hapnikku sisse hingame, s. o. 520 liitrit. Sissehingatawa õhu sees ei tohi aga seda kahjulikku gaasi mitte rohkem olla, kui vast faks forda nõndapalju, kui seda puhta õhu sees on, s. o. 6—8 sajandikku osa. On söehaput õhus rohkem, siis mõeldub see hingaja organismi peale kahwina. Nõndasama mõeldub ka wääwliwefiniku gaasid ja organilised olluised, mis meie osalt kopsu, osalt naha läbi välja hingame. Need wiimased ongi need olluised, mis meie niisugusest forteritest halwa haisuna wastu lehtawad, kus liig palju inimesi sees elab ja kus puhast, wäljast õhku mitte küllalt tuppä ei pease.

Peale selle peame ka seda tähele panema, et õhk meie forteris mitte üksi hingamise läbi rikutud ei saa. Kunstlik walgustamine tarwitab ka hapnikku, ja kui eluruumides rohkeste küünalaid, lampisid wõi koguni gaasi-tulesid põlemas on, siis mõeldub see wäga halvaste õhupuhtuse peale. Kolm harilist gaasituld, faks küünalt ja 12 petroleumituld tarwitawad just nõndasama palju hapnikku ära, nagu üks inimene. — Kui elufortoris weel toiduaineid, söögijätiseid, jalki, töömaterjalisid jne. hoitakse, siis on iseenesest mõista, et ka see õhku rikub, iseäranis, kui töömaterjal lõhnab, tolmu-osasid wõi koguni kahjulikka gaasid enesest välja annab. Sellepärast on niisugused forterid, kus sees tööd tehtakse, kahjulikud. Dr. W. Stieda tähendab sellepärast ka oma doktori-firjas, mis ta omal ajal Tartu käsitöölise jne. olude üle kirjutanud, et seda

mitte prii korteri jaamiseks ei wõi nimetada, kui meister oma õpipoissa wõi sellisid oma töötoas lubab magada. Niisugune prii korter on termisele kahjulif.

Sellest selgub, et poolegi ükskõik ei ole, mis sugustes ja kui lähedates ruumides meie elame. Meie eluruumid peafiwad oma suuruse ja muu sissejead poolest kõige pealt niisugused olema, et hapniku, s. o. puhta õhu puudus ega kahjulikkude gaaside rohkus meie termisele ja elule kahju ei teeks. Korteriis peab iga elaniku jaoks oma tarwilif osa tühja õhuruumi olema, ja ta peab nõnda sisse seatud olema, et wärsk õh tarwilifel määräl sisse peajeb, ilma et meie selle all teist-pidi kannataksime. Seda on iseäraliselt tarwis tähele panna, et ruumi suurus mitte weel ei awita, waid meie peame puhta õhu sissepeajemise eest iseäraliselt hoolt kandma. Küll ei ole ükski maja nõnda kindel, et wäline õh sugugi sisse ei peajeks. Õh tungib läbi seinade, läbi uste ja aknapragude, ka läbi lae ja põrandate tupp, aga mitte sellel määräl, kudas meil tarwis on. — Kõik seinad ei lae mitte ühte wiisi õhku läbi, waid selle juures on seinade ja müüride paksust, materjali, isegi wärwi-katet tähele panna. Kuna õhufene wee- wõi lubjawärwi kord õhu läbipeajemist suurt ei takista, wõib õliwärm ja n. n. lakk-tapedid selle peaaegu wõimatuks teha. Õhu loomulif sissetungimise-jõud on seda suurem, mida suurem wälise ja sisemise õhu soojuse wähe on, ta tungib talwel hõlpsamine sisse kui suwel. Kui wälimine ja seesmine õh ühesoojune on, siis on raske wärsket õhku tarwilifel mõedul tupp jaada. — Suurtes töökodades, trahterites, seltimajades, teatrites jne., kus õhuhahetuse tähtsust tuntakse, pandakse sellekohased masinad käima, mis oma pumpadega halba õhku wälja ja puhast sisse imewad.

Õhuhahetuse kohta ütleb professor Uffelmann oma „Terwishoiu käsiraamatus“ *): „Õhuhahetus võib ainult nõnda elaw olla, et sissewoolaw wärskel õhk tunni aja jookkul toa või korteri jne. kolm korda võib täita. Suurem sissewoolamine oleks juba tõmbama tuulena tunda, mida mitte ilma põhjusteta ei kardeta. — Iga täiskaswanud inimene tarwitab tunni aja jookkul umbes 60 kantmeetrit puhas õhku. Nõnda peaks iga täiskaswanud inimese jaoks korteris vähemalt 20 kantmeetrit tühja õhuruumi olema, s. o. seda meeles pidades, et siis õhk tunni aja jookkul korteri kolm korda võib uueste täita. Wabrikutes, kus õhuhahetus laitmata on, peaks iga töölise kohta vähemalt nõndapalju õhuruumi olema; wangifodades ja kasarmutes aga 20—30 ja haigemajades 40—60 kantmeetrit.“

Rahjuts on hirmus wähe eluforteriisi nõnda ehitatud, et kolmefordne õhuhahetus tunni aja jookkul wõimalik oleks, ehk olgu siis, et akende ja uste awamise läbi see wõimalikuks tehtakse. Aga sagedaste leiame korteriisi, mille aknad lahti ei käigi. Teisjal käiwad nad küll lahti, aga akna all on kitsad, porised ning haisewad hoonid või uulitsad, kus õhk isegi enam puhas ei ole. Rõige suurem puudus on aga see, et elanikud seda mitte ei tea, kui suur tähtsus puhtal õhul on. — Igatahes peaks waejema rahwa korterites kõige seda tähele pannes õhuruum täiskaswanud inimese kohta küll pool suurem, s. o. 40 kantmeetrit, olema, kui elanikude terwis halwa õhu all ei peaks kannatama, pealegi seda teades, et waeje rahwa korterites wõrdlemisi palju rohkem asju leidub, kui jõukamate inimeste juures.

*) Handbuch der Hygiene, Wien, 1890.

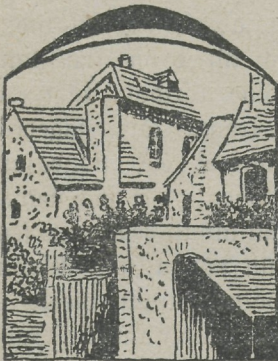
Ja need asjad on sagedaste niisugused, mis ka omalt poolt õhku halmemaks teevad, nagu mustad tööriided, kõisugused wanad kalud, jõõgiained, kõõgiriistad jne.

Ülemaal-tähendatud meetri-armusid juldade peale ümber arvates peaks siis, kui meie kolmefordset õhuhahetust võimalikuks pidades 20 kantmeetriga lepime, iga inimese kohta 2,2, s. o. $2\frac{2}{10}$ kantsülda õhuruumi olema. Et aga, nagu juba tähendatud, väikestes korterites õhuhahetuseks muud teed ei ole, kui uste ja akende praod ning sein, ja nimelt sagedaste üks ainus välimine, akna sein, sest enamiste on üürimajad nõnda ehitatud, et tuba toa kõrval seisab; kahel pool küljes on kaaselanikute üüritoad, ühel pool üleüldine koridor, kuhu üks välja läib. Koridor on kõisugu kraami täis, sagedaste on ta pime; siit puhast õhku tulemas ei ole, nõndasama ei mõi seda naabrite tubadest oodata, ei jää värskel õhul rohkem jissepeajemise-ruumi, kui ainult välimine sein! Seda kõike tähele pannes tuleks küll nõuda, et niisugustes korterites vähemalt nõndapalju ruumi oleks, kui uuemal ajal wangikodades wangidele ruumi antakse. Saksa maal on Plöhensee wangimajas iga wangi kohta 28—29 kantmeetrit, s. o. umbes 3 kantsülda ruumi, kuna Prantsusemaal terwetele 30, haigetele aga 45 kantmeetrit ruumi on määratud. Reldiruumide kohta ütleb professor Uffelmann, et need kudagiwiihi elu- ega magamiseruumideks ei kõlba.

Uga meil on korterite kohta ka weel teisi, ning wäga tähtsaid nõudmisi. — Professor Schmoller, see kõigiti olewa korra sõbralik Berliini seltsele- ja majanduseteaduse professor, ütleb oma raamatus: „Kahwanamajanduse õpetuse alus“ (Grundriß der allgemeinen Volkswirtschaftslehre) inimeste wajuaduste üle rääkides elukorterite kohta järgmiselt: „Kus elamise-, magamise- ja töötoa wahel

wahet ei ole, kus üks ruum kõigi aset peab täitma, seal ei wõi kõrgemast, ilusamast perekonna-elust juttugi olla." — Jah, kui paljud wõivad siis meie seast korrapäralisest perekonna-elust rääkida? Kui palju on meie seas neid, kes mitte sunnitud ei ole kõike oma tööd ja tegewust ühes ainsas ruumis, perekonna seas tegema ja talitama? Kui paljudel meie seast on seegi wõimalik, et mitte terve perekond ühes ainsas kitsas ruumis ei pea magama, mis ühes elutuba ja sagedaste pealegi köök on. Kau-

gelt juurema osa waesema rahwa korterid on ühetoalised, ilma iseäralise magamiseruumita. Öhuruum nendes on enamiste 4—6 kantjülla wahel, s. o. umbes 35—55 kantmeetrit. Sellest ruumist tuleb weel ahju, kappide, laudade, woodite ja muu toakraami jaoks 4—6 kantmeetrit maha arvata. Ja nendes tubades elawad sagedaste 4—5, jah, ifegi 10 hinge! see

on ühes toas, kus hea õhupuhastamise wõimaluse juures waewalt kahel inimesel õhuruumi oleks.

Sellekohast statistikat meil ju weel ei ole. Wõib olla kui Dr. P. Hellati üleskutse tähelepanemist leiab ja temale õige rohkeste sellekohaste teateid saadetakse*), et meie siis selle kohta täielikuma pildi saame, mis kõigiti joowida on. — Nüüd andis professor Dr. Rõrber Tartu linna kohta ühe raamatu wälja**), kus muu statistika-materjali seas ka Tartu korteri-olude kohta mõnda

*) Waata „Teataja“ nr. 231 ja 232, 1902.

**) Raamatu nimi on: „Die Stadt Dorpat in statistischer und hygienischer Beziehung.“

üteldud on. Rahjuks on prof. Rörberil korterite kohta ainult keskmiisi arvuksid võimalik avaldada, ja need on väljastpoolt majade mõetmise läbi saadud, põhjenemad seega suurelt osalt arvamise peal. Igatahes oli aga Dr. Rörberil tõsine ja auus püüdmine õigeid arvuksid saada, mispärast meil tarwis ei ole nende juures kahelda.

Dr. Rörberi järel on Tartus 400 keldrikorterit, kus 1600 inimest sees elavad. Nende juurus ei ole üles antud. Need on need korterid, mille kohta prof. Uffelmann ütleb, et nad elamise- ja magamiseruumideks kõlbmatad on; Tartus elavad nendes 1600 inimest! Ühetoalisi korterisi, kus kaks ja isegi rohkem kui kaks leibfonda üheskoos elavad, on Dr. Rörberi järele Tartus 500 ja nendes elab 2500 inimest. Väikesti, s. o. pooletoalisi ja ühetoalisi korterisi on Tartus üleüldse umbes 6800 (61,7%) ja nendes väikestes korterites elavad enam kui pooled elanikud, s. o. 21.200 ehk 51,8%. Läbistifune elanikkude arv toa peale nendes väikestes korterites on 3,5 — s. o. $3\frac{1}{2}$ — kuna nendes tubades, kus rohkem kui üks leibfond elab, läbistifune arv 5,1 — s. o. $5\frac{1}{10}$ — on. Dr. Rörber nimetab neid korterisi mitte-rahuloldavateks ja halbadeks, ja nendes tuleb iga elaniku kohta õhuruumi $2\frac{1}{10}$ — $1\frac{1}{10}$ kantsülba ehk umbes 19—10 kantsmeetrit. Seal tuleb veel see maha arvata, mis toakraam, nagu ahi, kapid, woodid jne., ära võtavad. Peale selle peame seda meeles pidama, et Dr. R. majasid väljastpoolt on mõetnud ja nõndahästi wälimiste, kui ka sise-miste seinade pakfuse kantruumi juuruse juurde on arvanud. (Lk. 259).

Kui jään juures veel seda meelde tuletada, et suurem osa nendest väikestest korteritest nendest linna-jagudest leida on, mis madalate, jõe-äärsete põhjatamate kohtade peale on ehitatud; kus maapõhja-veesi sagedaste

kuni maapinnani ulatab ja mida jõewesi, kui see peale 8—10 jala üle harilise kõrguse tõuseb, pea igal kowadel üle ujutab; kus kõik elanikud hea tarbeme puudusel halba jõewett pruugiwad või weel halvemat kaewumett, sest et põhjamee kõrguse pärast kaewust head wett saada ei ole. Külgehakkawate haiguste laialelagunemise kartuse tõttu on need ringkonnad ikka kõige kardetawamad ja prof. Dr. Körber on kolera kartuse ajal niisugustes kohtades kaewusid kinni naelutanud, sest et nende läbi haiguseidude laialelagunemist karta oli. — Nõnda on lugu nendes linnajagudes ka wäljakäigu kohtadega: hauad on põhjameet sagedaste ääreni täis ja woolawad isegi üle, nii et terve ümbrus nende läbi ära mustatud saab. Kõike seda tähele pannes ei ole imeks panna, et prof. Körber ühes oma kõnes Tartu linna olusid selle poolest halvemateks nimetas, kui need paljudes suurtes linnades on.

Leidub isegi niisuguseid forterisi, kus ahju sees ei ole. Kord teatas mulle üks leif naine, kes turul puid laewast wälja kannab ja linnale uulitsat pühkimas läib, et ta paari teise oma sugusega ühes toakeses elab, kus ainult keetmiskamin sees on. Soojendama peab seda tuba alt toa ahju kõrsten! See läheb aga paljalt leigeks.

Uga see ei ole weel kõik, waid seismised puudused nendes forterites on nõndasama suured, kui mitte suuremad: Mitte igal inimesel ei ole woodit, waid sagedaste magawad kaks ja enamgi inimest ühes woodis; teised ei pease mitmekesigi woodisse magama, waid nad peawad pörandapealse asemega leppima, aga pörand on niisugustes forterites harilikelt must ja porine. Mõnel on võimalik musta põhufotti külje alla panna, teisel pole sedagi, waid peab porise räbalaga, peotäie laastude või natufese lahtise pahnaga leppima. Sagedaste elawad

niisugustes wiletsuse-urgastes omad ja wõerad, noored ja wanad, wäikesed ja suured, abielurahwas ja mallalised inimesed mõlemast sugust üheskoos. Misjugused juhtumised ja pildid siin näha on, misjugused kõned ja kombed siin walitsewad, misjugune wiletsus siin igalt poolt wastu paistab ja misjugu nähtawat tulewikuhukatust ja sügawat elu langemist need urfad sagedaste sünnitawad, seda kirjeldada wõiks ainult mõni Zola wõi Maksim Gorki sarnane wiletsuse ja wiletsate apostel. Kurb on see pilt, kui selle peale mõelda, kudas nendes forterites elatakse, magatakse, üles tõustakse ja riidesse pandakse. Häbitundmine ja tagasihoidlik olek ei kogu siin mitte, waid need head omadused lähewad siin juba enne tärfamist hukka. — Külgehaikawad haigused — tiisikus eesotsas — on siin oma taimelawa leidnud. Siin ta kasvab, nõuab enesele igapäew ohwrid ja laotab ennaft laiale . . . Ka kolera otjib oma ohwrid esimeses liinis niisugustest urgastest ja ta otjib wiletsate seast kõige wiletsamad kõige enne wälja. Hamburis pandi wiimse kolera ajal tähele, et nendes forterites, kuhu päikene sisse ei paistnud suremine hoopis suurem oli, kui seal, kuhu päikene oma puhastawad kiired sisse wõis saata. Nii käis hirmus surm sagedaste warjus olewat uulitsa-äärt mööda neid loopasarnaste urgaste elanikkusid otsides ja maha niites, keda päikesekiired kaitsemas ei olnud.

Ühes Saksamaa forterite kirjeldamise protokollis on niisuguste forterite kohta üteldud:

„Wäikeses, täistuubitud forterites, kus noored ja wanad segi elawad, kus mustus ja halb õht loomulikud kaaslasted on, ei rauged mitte üksi elanikkude kehalik terwis, waid ka nende elu kõlbline külg, kombete wiisakus ja häbitundmine langewad alla, sellest kõnelemata, et paleusline perekonna-elu nendes wõimata on.“

Dr. Gunter ütleb Londoni korterite wiletsuft firjel-
dades:

„Meie ei tea mitte, kudas inimesed sel ajal oma lapsed üles kaswatajivad, kui korteri-olud weel mitte nõnda wiletsad ei olud. Kes aga jeda ette teaks ütelda, mis nendest lastest tulewikus saab, kes selles wiletsuses üles kaswawad, millele waewalt midagi sarnast kõrwale on panna, oludes, mis igapidi kardetawad on, sest nende ümber on kõik elu warjuküljed kõige kurwemates piltides näha: joodifute feltjis riidlejatega ja igasuguse uulitsa-
mustujega üheskoos peawad nad pooled ja terwed böd mööda saatma, — kes jeda ütelda teaks, mis neist tulewikus saab, see oleks prohwet.“

Ei pruugi prohwet olla. Seda wõib muidugi ette kuulutada, et need waesed hukatuse ohwrid on, ükskõik mil wiisil nad hukka lähewad.

Dr. Lehmann ütles kahe aasta eest Saksamaal ühe kongressi peal puudulistest korteritest kõneledes: „Kui meie jeda tähele paneme, kudas waesem rahwas oma üürifasarmutes elab, korter korteri kõrwal, ilma mingi kindlama waheta, kudas wäljakäigukohtade poolest üsna wäljakannatamata olud walitjewad, kudas keldrites ja fatustealustes tubades juures wiletsuses elatakse, siis ei ole meil midagi imeks panna, et meie sealt ei kehaličku, waimuličku ega kõlbličku kojumist ei leia. Nendest oludest lastekaswatamist otjida, kus jüdamehariduse peale soowitawat rõhku pandaks, on peaaegu otse wõimata. — Misjugune mõju nendel oludel elu-ea pikkuse kohta on, jeda näitab meile sellekohane statistika kohutawalt. Juba 1875. a. näidati Leipzigis, et nendes korterites, kus 3 ja enam inimest ühes toas elajiwad, tuhandest lapsest, kes alla ühe aasta wanad oliwad, 418 last ära suriwad; kuna nendes korterites, kus ühe toa peale mitte üle ühe

inimese ei tulnud, ainult 111 last tuhandest ära surivad. 1885. a. surivad Berlinis nende seas, kes ühetoalistes korterites elavad, tuhande kohta 63 inimest ära; kahe-toaliste korterite elanikkude seas juri 22,5, kolmetoaliste korterite el. — 7,5 ja nelja- ning veel enamatoaliste korterite elanikkude tuhande kohta oli ainult 5,4 suremist. Muidugi ei olnud selle juures kitsas ja puuduline korter üksi jüüdi, vaid nõndasama ka vilets toit, kurnaw töö jne.; aga et viletsal korteril selle juures suur osa jüüdi on, selle juures ei ole kahelda. Ja kui meil võimalik oleks teada saada, kus meie kurjategijad oma lapsepõlve on mööda saatnud ja kus nad wangist wabad olles korteris on, siis näeksimme meie, et juurem hull neist oma kurba teed viletsatest korteritest algawad. Rahjaks puudub meil sellekohane statistika. — Kus inimesed sunnitud on kämpus koos elama, kus neil kõige tähtsam terwisline tarwidus — õht — puudub, seal ei wõi nad pika peale terweks jääda. Ja kus elukorteris lõbus kodune olek, koduolenise armas teadmine puudub, kus karst olek jugu-elus ei wõi kosuda, seal wõib kõlbline elu ainult nõrka alust leida."

Ja kõige selle viletsuse juures on just kõige armetumad korterid kõige kallimad. Jsegi lagunenumid kongides, kus majaomanikul midagi enam parandadagi võimalik pole, ka seal elawad inimesed, ja maksawad kallist üüri. Wiletsad urkad, kus seinad lagunenumid, krohw maha langenud ja poolmädanenud palgid paljaks on jätnud, mille pragudes sagedaste lutikad ja prussakad elawad, kus põrandatest arugi ei saa, kas nad puust wõi mullast on tehtud — kõigiti päris haiguste-ideude pesad: nende

eest jaamad majaomanikud ruutsülla eest wõrdlemisi suuremat üüri, kui uutes toredates ja jõukate inimeste tarwis ehitatud ja toredaste fikseseatud majades. Seda näitawad meile wäljamaa arwustikud selgeste. Oramaa kohta puuduwad need, aga et olud meie juures ainult osalt teisiti on, seda wõime hõlpsaste näha, kui tähele tahame panna.

Dr. Hejs on Nürnbergis sellekohase arwustiku kofku seadinud. Seal maksiwad näit. need, kellel alla 25 ruutmeetri (s. o. $5\frac{1}{2}$ ruutsülda) korteri põrandat oli, iga ruutmeetri eest 7 marka ja 10 penni; 25—36 ruutmeetrit suurtes korterites oli iga ruutmeetri eest 5 m. 79 p.; 36—50 ruutm. suurtes korterites maksis ruutmeeter 4 m. 72 penni, kuna üle 50 ruutmeetrit suurte korterite juures 1 ruutmeeter kõigest 4 marka 36 penni maksma tuli, see on peaaegu pool vähem, kui wäikeste korterite eest maksta oli. Glaniffude peale ümber rehkendades tuleb wäikestes korterites iga ruutmeeter 1 mark 88 penni, suuremates korterites aga kõigest 74 penni maksma. See tuleb sellest, et wäikestes korterites üksiku elaniku kohta palju vähem ruutmeetrid on, kui suurtes korterites. Nõnda maksab siis suurema korteri elanikul ruutmeeter kaugelt poole vähem kui töölisel wäikeses korteris. — Et lugu ka meie juures teisiti ei ole, seda wõib igamees hõlpsaste järele rehkendada, kellel mõni suurem korter oma wäikese korteri kõrwal teada ja wõimalik mõeta on.

Aga mitte üksi see wiletsus ei ole suur, mida kitsas ja õhumaene korter inimestele sünnitab, waid teine — korterite puudus — on mõnes kohas weel suurem. Seda tuleb iseäranis suurtes linnades ette ja ka seal, kus wabrikud elukohtadest eemale on ehitatud. Niisugustes kohtades peab inimene sagedaste werstade wiisi kõndima, enne kui ta korterist töökohta ja õhtul töökohalt tagasi

forterisse jõuab. Niisugune olef sunnib inimest oma töökohta lähedal kõige wiletsama urufesega lepi ma, kui see aga saadawal on. Ta maksab niisuguses kohas isegi kõige wiletsama ulualuse eest kõrgemat üüri ja jätab odawama ning wõrdlemisi parema forteri maha, kui aga seeläbi oma töökohta ligemale saab. — Niisugune lugu on Pärnus sealsel suure puupapimabriku töolistega. Wabrik on üle paari wersta linnast eemal; aga wabriku paarist tuhandest töolisest elawad suured hulgad hoopis teisel pool linna ääres, Sauga uulitsa naabruses, kust neil wabrikusse oma 5 wersta läia on. Eks ole raske ülesanne igal hommikul ja õhtul see hulk maad ära kõndida? Ja kas ei meelita sellest waewast lahtisaamine inimest ka kõige halwema forteriga leppima, kui see aga töökohta lähedal on?

Kui meie maarahwa suurema hulga forterite peale waatame, siis leiame ka seal aina wiletsust. Puhta õhu saamise wõimalus on seal küll suurem, aga forterid ei ole mitte paremad. Pealegi peab kurwastusega tunnistama, et maal wast puhta õhu wäärtust forterites weel wähem tuntakse kui linnades, nimelt nende seas, kes maal kõige halwemates forterites elawad.

Wanaaste elasiwad talupojad oma perega suurel rehetoas üheskoos, isegi kodakondsleid wõeti weel sinna „toanurka“ elama. Niihästi kodakondsjed kui ka talusulased oliwad sagedaste abielurahwas, nii et sedawiisi mitu abielupaari üheskoos elasiwad. Waejemates kohtades Gestimaal tuleb jeda praegugi ette; Muhu saarel näib see alles üleüldine pruuk olema. Kiidumäärt ei olnud ega ole niisugune kooselamine mitte. Ja jõukamad talupidajad on ka sellest lahkunud. Nad on enestele mitmes paigas juba nägusad ja ruumikad hooned üles ehitanud, mida Tartu ümberkaudu ja Wiljandimaal, aga ka Wänd-

ra ning Tori pool näha mõib. — Aga teenijad — pere — ei ole selle läbi mitte midagi mõitnud. Tartumaal (wiististe ka mujal) on kohte, kus talunikud sulaste tarwis isemajad on ehitanud. Nendes elawad siis muidugi naise-
 mehed sulased, keda talupidajad küll mitte ei armasta pidada. Niisugustes sulastemajades elawad wäga sagedaste enam kui üks perekond ühes toas. — Kus teenijad mitte abielulised ei ole, seal on nende jaoks pererahwa elumajaga ühe katuse all oma „peretuba“, aga see on enamiste iffa wäikene pere juuruse kohta, ja sagedaste elawad ja magawad jelles ühes toas niihästi sulased kui ka tüdrukud, mis kõlbliku elu seisukohast milgi tingimisel lubatud ei tohiks olla. Mul on Tartumaalt juhtumisi teada, kus ühes wäikeses, wast $4\frac{1}{2}$ kantsülda suures kambrikeses kaks poisji ja kaks tüdrukut ka hees woodis magasiwad, kaks poisji ühes, kaks tüdrukut teises woodis; woodite wahet oli wast 3–4 jalga. Sellesamas toakeses magas ka weel karjane, wahest põrandal, wahest pingi peal. See kambrikene on pererahwa neljatoalise korteriga ühe katuse all. Talul on peale 100 wakamaa põldu; ka sulastemaja on jellel talul. — Kudas kõlbline ja suguliselt karjk elu niisuguse kooselamise juures kujanema peab, jelle kohta ei maksa sõnu fulutada.

Muidugi ei ole kõikides taludes pere elukorterid nõnda halwad; aga enamiste igal pool jätawad nad küll weel mõndagi soowida üle.

Tartu lähedal on ühel T. mõisa kandimehel elutuba umbes 6 kantsülda suur. Põranda, s. o. ühefordse laudkatte all on kelder, see oli kewadel — mailkuul 1902 — wett täis. Selles toas elasiwad 5 wana inimest ja kolm last. Majakraami oli toas: kanganatjed, kolm woodit, leiwaküna, kaunis juur ahi, paar wiletjat pingikest, paar folgitoobrit ja nende wahel weelgi lapikene ruumi, kuhu

jala wõis maha panna. Peremehe isa — poolpime; selle abikaasa — peremehe wõerasema — woodis maas; perenaine — mitmendat nädalat haige, ilma et ta teadnud oleks, mis tal wiga on; peremehe wend — 15 aastat wana — on waewalt arsjina piffune — wigane. Kaemus on neil weji — roheline ja segane — mida pruukida ei tohiks, aga et paremat ei ole. peawad nad seda pruukima. Mis ime, et terwe perekond haigusl põeb? Ja kes jellest perekonnast rõemust meelt ja elulusti lähets otsima, näets asjata waewa. Need lilled ei kaswa niisuguses kohas, küll aga hädad lugemata hulgal. — R. mõijas elasiwad jelsamal ajal 4 moonaka-perekonda ühes madaläs, aga muidu kaunis suures toas; wõis oma 15 kantsjülda juur olla. Aga 18 hingele ei olnud sejt süski küllalt, pealegi walitjes nende seas külgehaffaw haigus. Ühel naisel oli kaks sülelast, wanem alla kahe aasta wana. Naine pidi süski tööl käima . . . fewadisel ajal wäljalt põllukiwa wantrile töstma. Ja õhtul ootas teda korteris — wiletsus. — P. mõijas on kahetordne moonakate-maja. Aga ülemise korra põrand on ühtlasi alumise korra lagi. Lauawahed on lahti, nii et ülemise korra pealt alumise korra elanikkudele liiwa ja puru kaela ja isegi toidu süske langeb. — Wiljandist paar wersta Tartu poole on mitu moonakate-maja kõrwuti, wanemad ja uuemad reas. Seal on iga perekonna jaoks üks tuba, aga wiletsam kui arwata wõiks. Korratud ja mustus nende sees on nõnda suur, et häda näha.

Rõõksjugu asjad, riided, jõõginõuud, tarberiistad, kõif, kõif, on niisuguses toas läbisegi, niihästi toad, kui ka elanikud on sellega nagu ühte kaswanud. Seal lamamad haiged ilma abita, ja terwetel on tundmused ligimese awitamiseks ammugi ära tardunud: waen walitseb nende wahel armastuse asemel. Ja — kes tahaks tunnista, et wiletsad korterid selles mitte ka oma osa süüdi ei oleks? — Ühes toas oli moonaka naine juba mitmendat nädalat haigewoodis oma wäikese riinalapsesega, ta lamas ükfinda, ilma abita, ta mees wõis teda ainult õhtul — töölt tulles — awitada. Ümberringi walitises aga kõige suurem korratuS . . .

Ma ei nimeta neid kõhti siin mitte sellepärast, nagu tahaksin ma ütelda, et paremaid korterisi ei olegi. Si mitte. Wõib suure julgusega ütelda, et ka neid leiwawanemaid juba on, kes oma tööliste korterite eest on paremine hoolitsema hakanud ja kes selle peale waatamad, et puhtuse wastu mitte liiga ei patustata. Aga neid on ifka weel wähe! On küll juba moonakate-pidajate enesete seast healt kuulda, kes korterite parandamisega ühelt poolt töörahwa maalt ärawändamise wastu tahawad astuda. Need on igatahes õiged healed, ja seda tuleks aina jõowida.

Aga suurelt osalt kõlbab praegu küll ka weel meie maa olude kõhta see, mis krahw von der Gröben Saksamaa olude kõhta ütleb: „Seidub weel jõufaid mõisnikkusi, kes oma sealautade peale enam rõhku panewad, kui tööliste korterite peale;“ ehk nagu ülemkonfistoriuminõunik Dr. Wichert ütleb: „mulle näidati ilusaid sigade tallisi; aga töörahwa korterite juurde jõudes wabandati järgmiselt: „kahjuks ei wõi ma Teid enam kaugemale saata, sest meie tööinimesed elawad halwemine kui sead.“ — Profesõor Goltz, selle raamatust need Saksamaa kõhta käiwad teated wõetud on, ütleb ise oma nägemise järel

otfustades: „Weel on tuhandeid töönimестe forterisi, mis elanikkude terwise peale wäga halwaste möjuwad, ja kus mitte kõige vähematti jellesarnast filma ei paista, mis inimese elanist niisugustes forterites ar n i a k s ja l a h k e k s wõiks teha, waid nendes on täitsa wõimata, et elanikud ka kõige lihtsamaid elufasinuse piirisiid wõiksid tähele panna.“ Ta finnitab, „et halwad forterid laste nii rohke-armulise suremise juures wäga palju süüdi on, ja nõndasama jelles, et elanikkude terwis juba noores eas rifutud saab.“

Kas wõime ütelda, et lugu meie maal sellegi poolest parein on? Rahjuks mitte. Siinamaale näeme ifka, et töörahwa forterid niisugustesse lohtadesse ehitatakse, mis peaaegu muuks enam ei kõlba. Ja neid ehitatakse ilma terwishoiu nõudmisi ja waeje rahwa perekonna-elu tarwidusi tähele panemata. See sünnib enamiste ilma teadmata. Kui teadmine ehitajaid juhiks, siis paneksid nad inimeste eluwajadusi tähele. Sellepärast on tarwis sellekohast teadmist igale poole laiendada, ka forteritarwitajate seas. Sest kui forteri-elanikud teadwad, kui suur tähtsus paremal forteril nende ja nende perekonna terwise ning kombelise elu kohta on, siis panewad nad seda wististe tähele ja püüawad paremaid eluforterisi saada. — Mitmed mehed, kes ise omale majad ehitawad, ei oska ka kõige vähematti rõhku oma eneste forterite juures terwishoiulise külje peale panna. Nad ei aimagi, kudas nad iseeneeste ja oma perekonna wastu patustawad. Nad arwawad, et peawarjuft küll on! Palju, palju oleks selle poolest parandada. — Püüdku igaüks oma forterise wõimalikult rohkeste p u h a s t õ h k u ja p ä i k e s e w a l g u s t muretseda!

Meie hurjutame joomist, meie põlastame kuritegude rohku üle. Aga kas ei peaks meie teolikult palju rohkem

tegema, et nende halbtuste hallikaid finni julguda? Ja kas ei peaks meie ise jelles palju rohkem tegema ja vähem välise abi peale lootma? — Kes tahab tõsiselt joodiku peale kohut mõista, kes lapsest saadil ainult wiletsust on maitanud, kelle noorus rikas waludest ja muremuljutustest on olnud, kellel wast kunagi armast

õdu pole olnud, kuhu ta õhtul töölt minnes rõemuga oleks rutanud ja kus armas perekonnä-elu temale wastu oleks naeratanud, waid kes kõrtsiruumidest kaunimaid mitte pole tundnud, kus ta wabalt wiibida wõis: kes tahab selle peale kohut mõista? Ja suuremates ning suurtes linnades on koguni niisuguseid inimesi palju, kellel sugugi forterit ei ole, waid neil on ainult magamisekohet kellegi teise forteris, kuhu nad alles õhtu hilja — peale teatawat kella-aega wõiwad minna, näit. peale kella 10—11. Seni peawad nad uulitfatel wõi trahterites ümber uitma, sest forteri-omanik pruugib seni-

kaua oma ruumisid muuks otstarbeks. Peale teatud aja koguwad siis magajad oma platside peale põrandale, noored ja wanad, terwed ja haiged, mees-terahwad ja naisterahwad sagedaste üksteise kõrwale. Hommikul peawad nad jälle teatud ajal oma magamiskohta tühjaks tegema... Kes tahab naisterahwaid hufka mõista, kui nad — peale oma lapsepõlwe ja nooruse-ea niisuguses ümbruses, see on seltskonna poris ning langenud inimeste kombelise mustuse ja selle elu mõju keskel mööda saatmist — ka ise kõlbliselt täitja porisse langewad, nendeks saawad, keda seltskond hufkaläinuteks nimetab ja kelle peale ta jätkusega waatab?

Möödaläinud sügisel pandi Moskvas linnawalit-
 fuse poolt korterite läbiwaatamine ja wiletsate korterite
 lugemine toime. Mis seal leiti ja mis sel teel kokkupandud
 kuwad armud kõnelewad, kui palju põhjatumat wiletsust
 ja piirita häda need enestes peidawad, see on ülihalale. Leiti
16.000 niisugust korterit, mis nurka de ja magadis-
 ajeme kohtade wiisi wälja üüritakse. Nendes korterites elab
170.000 inimest, s. o. kaks korda nõndapalju inimesti,
 kui Tallinnas elanikkusid on. Sigi **40.000** nendest on ala-
 ealised, kes oma esimestest päewadest saadik selle moralilise
 ja fiijikalise mustusega, mis nendes leida on, nagu ühte
 kaswawad. Mis sugused on need ruumid? Need on kõige
 wiletsamad urkad, mis waeste seast jõukamad enestele
 edasiüürimiseks wõtawad. Ja nurgalesti ja urkalesti üüri-
 wad nendes enestele kõige kehmemad ja kõige juuremasse
 wiletsusesse langenud inimesed, haiged ja joodikud, kerja-
 jad ning tööta inimesed, lahtisaanud poeßellid ja läbikuf-
 kunud õpetatud mehed, kõik, kõik, kelle ankur meie tawa-
 lises kodaniku-elus enam alust ei leia. Need urkad on nende
 wiimne sadam enne põhja-langemist. Seal magawad ini-
 mesed pool-halasti ja oma kõige närusemate närude sisse
 mässtitult. Nad magawad sagedaste mees mehes kinni, ilma
 wanaduse, sugu ja terwise peale waatamata. Rohutawad
 pildid, täis jalkust, need on seal igapäised nähtused.

Ühes toateses elas üks puusepp oma naisega,
 kelle tütar nõnda wana on, et ta warsti güm-
 nastiumi lõpetab; peale selle veel üks naine oma pere-
 konnaga . . . Teises kohas magas üks noor neiu
 wõeraste meeste- ja naisterahwastega ühes woodis; ta
 oli kusagil kaugemal gümnaßiumi lõpetanud ja pealinna
 tarwilist elukutset otßima tulnud. — Wabrikutöölistega ühes
 kambriß elab student oma naisega. — Naisko-
 liõpetaja on kusagil niisuguses wiletsusekongis oma

nurgale kätte ümber tõmmanud ja ta õpetab seal la p si! "... Sõda nutab werd kõike seda wiletjust tundma õppides, mis inimestele forterite halbtusest sigineb. Ja kas on forterid üffi niisugused? Terwe ümbrus, hooiid ja uulitsad ei ole mitte paremad. Need on kõigiti kirjeldatud wiletjuse-urgaste kohased.

Wäga rõemustaw on, et Moskwa linnawalitjus selle tähtsa asja uurimise ja parandamise alla on wõtnud. Ta on otsuseks teinud, maksu mis tahes, uusi, odawaid forterisi ehitada ja seda kiskendawat puudust wähendada.

Niisugused olud walitjewad ka teistes suurtes linnades, Peterburg ühes arwatud. Ka seal on forterite puuduse parandamiseks sammusid astunud ja on loota, et Wene rahwa arusaaja ning uuenduste armastaja loomus sellega kord walmis saab.

Ja meie linnades? Wististe ei ole forteriwiletjus meie juures weel nõnda piirita suur. Aga kes seda ütelda tahaks, et ta meie juures tundmata on, see eksib. Ka meie juures on forterisi, kus niisugused olud walitjewad, kus sündmusi ette tuleb, mida sulg ei tihka paberi peale panna. Nimelt wabrikute ligikonnas, kus rahwast paksemine koos elab, walitjeb ka meie juures kaebamisewäärt lugu. Nende rahukohtunikude juures, kelle piirkonnas tähendatud linnaosad seisawad, tuleb asju ette, mis forteri-oludest päris ahastuse-wäärilisi piltisid annawad. Kus see wõimalik on, et perekonnad oma forterites woodisid ostetawate naiстерahwaste tarwis wälja üüriwad, kus need oma kõlbliselt madalat tööd teewad, seal ei ole enam hea kord walitjemas. Seda aga tuleb meie juures ette. Ja suur osa meie noorest-foost kaswab niisuguste olude läheduses üles! Sellepärast peame ka meie oma käsi nende parandamiseks liigutama hakkama.

*

*

*

Lühidelt kokku võttes oleks meil korrata:

Meie lepime praegu võrdlemisi liig halbade eluforteritega. Häid ei ole sagedaste leida, ja need käivad enamiste üle jõuu. Siiski peab meie püüdmine olema halbadeist kõige paremaid valida. Meie eluforterid olgu puhtad, ruumikad ja valgud; tööruumid olgu ikka eluforterist lahus, sest et nendes ruumides, kus ametitööjõid tehtaife, elada ei kõlba, kui meie oma terwiist kalliks peame. Kõõk olgu elu- ja tööruumideist lahus, söõgi-ained, mustad riided, ülearu kolud ja kalud hoitagu eluforteriteist wäljas, ja mis peaafti, **puhtale õhule olgu alati tee meie forterisse awatud, sest puhas õhk ei ole mitte üfti meie elu alles hoidmife kõige tähtsam aine, waid puhas õhk on ka kõige parem arstirohu asemil haiguste wastu, iseäraniis aga haiguste ärahoidmifeks.** Kui meie kõik seda tahame, siis wähemalt suur hulik wõib seda ka wiimaks korda saata.

Piinlik puhtus olgu meie palens forteri asjus.

